
Liberalizam i protekcionizam: dileme i proturječja

VLATKO MILETA*

Sažetak

Spor između liberalizma i protekcionizma autor promatra na dvije razine: teorijskoj i praktičnoj. Ponajprije naznačuje konflikt između liberalizma kod A. Smitha i ekonomskog nacionalizma u djelu F. Lista. Tijekom vremena Milton Friedman i James Tobin postaju predvodnici suprotstavljenih tabora. Oštrina rasprave je otupjela, ali su neslaganja znatna oko mikro i makro problema nacionalne privrede kao i na međunarodnom planu. Konflikt između liberalizma i protekcionizma u svjetskoj privredi završio je zasad u regionalnom liberalizmu i globalnom protekcionizmu.

U razgovorima oko organizacije društva odvajkada se iznose različita stajališta i nude različita rješenja. Današnja rasprava u tom pogledu nije nikakva novina. Novina je samo u tome što se u našim konkretnim prilikama o tome slobodno razgovara, na način uobičajen u civiliziranom svijetu.

To što vrijedi za društvo u cjelini vrijedi i za njegovu gospodarsku djelatnost.

Rasprava još uvijek nije završena, i pitanje je hoće li se uopće završiti, jer pojedinci i skupine uvijek misle da se može bolje i da upravo oni to mogu učiniti.

Pitanje je također treba li raspravu uopće završiti, napose i zbog toga jer nikad ni od jedne vlade (interesne skupine koja je demokratskim putem dobila ovlast da vlada) nismo čuli da je nešto s njene strane napravljeno krivo. Sve nas vlade uvjeravaju da je učinjeno upravo to što je trebalo učiniti, da se u konkretnim prilikama nije moglo bolje, ali da će zasigurno biti bolje ako im se produži povjerenje.

Međutim, stvari nisu tako jednostavne. Prvo je pitanje što je bolje, a što je gore. S određene točke promatranja nešto može biti dobro i bolje od drugoga, ali s druge točke promatranja to što je dobro može biti zapravo loše. Ako nema odgovarajućih društvenih sustava, ishod može biti katastrofalan.

* *Vlatko Mileta*, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Međunarodni gospodarski odnosi, Unutrašjo-politički odsjek.

Što je bolje, a što gore, vječni su prijepori i u gospodarskoj znanosti. Kada je A. Smith propagirao liberalizam u nacionalnim i međunarodnim relacijama (upirući se na prethodnike) suprotstavljaju mu se protekcionisti, propagirajući različite oblike nacionalnogospodarske zaštite, što se izrazito može vidjeti kod F. Lista. Nasuprot A. Smithu, F. List stavlja naglasak na protekcionizam i ekonomski nacionalizam. Rasprava o tome traje i danas.

U suvremenoj gospodarskoj teoriji dva su načina promatranja odnosa koji su izrazito vidljivi kod M. Friedmana i J. Tobina. To su krajnosti između kojih postoje i drugi modeli.

Riječ je o dvojici autora nespornog autoriteta. Oba su dobitnici Nobelove nagrade za ekonomiju, Friedman 1976. a Tobin 1981.

Milton Friedman je osnivač Čikaške škole, dok je James Tobin vodeći predstavnik takozvane Nove ekonomije. Friedman je, između ostalog, autor kapitalnih knjiga: *Monetarna povijest SAD, Sloboda izbora, Kapitalizam i sloboda*. Autor je i brojnih članaka i analiza. Tobin je autor kapitalnih knjiga: "Nacionalna ekonomska politika", "Nova ekonomija kroz deset godina". Napisao je i brojne druge radove. Friedman je značajno utjecao na gospodarsku politiku R. Reagana i M. Thatcher, dok je Tobin bio gospodarski savjetnik J. F. Kennedyja.

Tri su osnovna postulata M. Friedmana:

1. Najbolja je ona vlada koja najmanje vlada (najmanje upravlja).
2. Politika povećanja poreza i garantiranih minimalnih prihoda gospodarski je neprihvatljiva.
3. Osnovna je zadaća države suzbijanje inflacije i to jedino kontrolom novčane mase.

Po istom su načelu trojstva za J. Tobina karakteristične sljedeće tvrdnje:

1. Vlada može uspješno organizirati gospodarstvo (ona ima moć).
2. Vlada se mora koristiti politikom povećanja poreza i minimalnih nadnica, jer je to gospodarski prihvatljivo.
3. Vlada se mora koristiti agresivnom fiskalnom politikom radi postizanja brzog rasta i pune zaposlenosti.

U te se tri točke Friedman i Tobin, kako vidimo, uopće ne slažu. Oni se, međutim, slažu u tvrdnji da se gospodarski teoretičari spore o istim stvarima o kojima su se sporili i prije pedeset godina, a i znatno prije toga (moja opaska). To se, naravno, ne odnosi samo na ekonomiste.

Friedman i Tobin se slažu i u pogledu slobodne trgovine. Pristaše su slobodne trgovine, ali za Friedmana o njoj nikad nije postignut konsensus, dok se za Tobina konsensus o slobodnoj trgovini tragično raspao i protekcionizam u trgovini vodio nas je pogrešnim putem.

Ne slažu se, međutim, u pitanju inflacije. Za Tobina je obaranje inflacije na nultu točku štetan prijedlog (Tobin, dakle, ne bi dao pohvalu Valentićevom programu). Inzistiranje na tome, prema Tobinu, izaziva recesiju, a inflacija pada ili raste sukladno općim gospodarskim kretanjima u svijetu. Za Friedmana nulta

je stopa inflacije poželjna, ali je to teško ostvariti (još jedno upozorenje, ovog puta za Jurkovića).

Friedman je protivnik bilo kakve intervencije države na mikrorazini. Nasuprot tome, Tobin je prihvaća uvijek kad tržište ne može ili neće raditi svoj posao (naposre kad monopoli ometaju konkurenciju).

Tobin inzistira na podizanju stope rasta ako je to moguće. Za Friedmana je stopa rasta u makroekonomiji nebitna. To je beznačajno pitanje za zemlju u cjelini, ali je bitno za pojedinca. Za Friedmana je prava stopa rasta ona koja nastaje iz individualnih odluka i nije bitno kolika je.

Friedman je očekivao veliki ekonomski bum iz raspada socijalizma, kao neefikasnog načina organiziranja gospodarstva, dok Tobin navodi da je novo doba već započelo i da promjene na Istoku i Zapadu Europe obećavaju brži gospodarski rast i razvoj.

Na kraju, Friedman smatra moderni liberalizam kakav se primjenjuje u Sjedinjenim Državama mrtvim, sa čime se Tobin ne slaže, jer to nije koherentna ideologija (ili skup politika), već je prije niz društvenih vrijednosti i stavova. Tobin, sa stajališta uloge vlade u gospodarskom životu, jasno pravi razliku između mikroekonomske i makroekonomske njene uloge. Uz spomenutu iznimku mikroekonomskog djelovanja vlade prilikom nefunkcioniranja tržišta uslijed aktivnosti monopola jasno je artikulirana i makroekonomska politika vlade, odnosno njenih institucija (Sustava federalnih rezerva i budžeta).

Težnja prema liberalnom modelu organizacije gospodarskog života nije prisutna samo unutar pojedinih nacionalnih gospodarstava. Susrećemo je i na globalnom (svjetskom) nivou. Karakteristično je da se ona uvijek potencira nakon velikih kriza, ratnih sukoba i općenito, nakon razdoblja u kojima je država igrala veliku ulogu u gospodarstvu.

Tako je to bilo nakon prvog i drugog svjetskog rata i općenito nakon poremećaja u gospodarstvu kad su gotovo svi gospodarski subjekti očekivali pomoć države.

Već su u tijeku drugog svjetskog rata pokrenute različite inicijative u svezi poslijeratne organizacije svjetske privrede na načelima liberalizma. Glasnogovornik tih inicijativa bile su Sjedinjene Države, koje su zdušno propagirale međunarodni gospodarski liberalizam i osnivanje triju međunarodnih organizacija koje bi o tome brinule.

Na jednoj strani radilo se na osnivanju Međunarodne organizacije za trgovinu (ITO), potom Međunarodnog valutnog fonda (IMF) i na kraju, Međunarodne banke za obnovu i razvoj (IBRD). Svaka je od njih dobila posebnu ulogu. Prema Havanskoj povelji (statutu), Međunarodna organizacija za trgovinu trebala je brinuti o slobodnoj trgovini i biti mjestom za rješavanje svih sporova članica u svezi ograničavanja takve trgovine od strane pojedinih članica. Međunarodni valutni fond bio je sustav koji kontrolira i čuva stabilnost valuta zemalja članica, jer je iz gospodarske teorije poznato da bez stabilne valute nema ni stabilnog gospodarskog života. I na kraju, Međunarodna banka za obnovu i razvoj podržavala bi kreditnim transakcijama oporavak ratom poručenih, prije svega europskih privreda, kako bi se brzo oporavile za ravnopravnu tržišnu utakmicu.

Ideja je bila izuzetno atraktivna i našla je dosta zagovornika, ali kad su je države počele operacionalizirati došlo je do jakog protivljenja. Na statut ITO-a stavljeno je toliko primjedaba da je u osnovi promijenjen. Potencijalne su članice tražile brojne izuzetke od liberalnog modela i nakon mučnih višegodišnjih pregovaranja Sjedinjene su Države povukle svoj prijedlog.

Održao se samo dio Havanske povelje i to onaj pod nazivom GATT-ov sporazum koji se uglavnom odnosi na zapreke u međunarodnoj trgovini.

S Međunarodnim valutnim fondom bilo je više sreće, najviše zbog toga je su Sjedinjene Države preuzele ulogu koju tada zbog ratnih razaranja nitko nije mogao igrati. Naime, sporazumom o osnivanju Međunarodnog valutnog fonda američki je dolar postao garant cijelog sustava međunarodnih plaćanja. Dolar je postao upotrebljiva valuta međunarodnog plaćanja na izuzetno širokom frontu, a to je mogao doseći jer se američka vlada potpisom ugovora o osnivanju Međunarodnog valutnog fonda obvezala da će, uz poštivanje određenih pravila, svakoj državi koja to ponudi, otkupiti dolare po službenoj cijeni monetarnim zlatom (35 dolara za jednu uncu).

Oko Međunarodne banke za obnovu i razvoj nije bilo nikakvih sporova. Njene su pomoć trebale sve članice pa se stoga nisu ni opirale ideji koncentracije dijela likvidnih sredstava na jednom mjestu, iz kojeg će moći dobiti relativno povoljne razvojne kredite i kredite za gospodarski oporavak.

Bitno je, međutim, uočiti da ideja liberalizma, s kojom se krenulo u projekt reorganizacije svjetske privrede i međunarodnih gospodarskih odnosa, u osnovi nije prošla. Zbog brojnih unutrašnjih problema dogodilo se nešto drugo. Sve su se države manje-više ogradile protekcionističkim mjerama od međunarodnog okruženja i trebalo je mnogo truda i međunarodnih pregovaranja da se barem snize carine. Zato je povijest razvoja GATT-a, zapravo povijest međunarodnih pregovaranja oko zapreka u međunarodnoj trgovini.

Dosad je u okvirima GATT-a održano devet krugova pregovora. Posljednji su Urugvajski pregovori. Prije njih bio je Tokijski krug pregovora, a sve je to počelo još davne 1949. godine. Kako se taj proces odvija, najbolje se vidi u vremenskom trajanju pojedinih krugova pregovaranja. Tako je Tokijski krug pregovora trajao osam godina, a Urugvajski više od pet godina.

Upravo zato što se na globalnom (svjetskom) nivou nije moglo doći do sporazuma, šezdesetih je godina došlo do regionalne liberalizacije. U tome je prednjačila Europa, napose zapadna Europa, iako to nije bio njen specifikum.

Tako se dogodilo da je svijet počeo živjeti u regionalnom liberalizmu i globalnom protekcionizmu, što je karakteristika današnjih dana.

Neke su regionalne integracije na putu liberalizacije otišle jako daleko, druge su na samim počecima, dok su treće, suočene s problemima što ih na putu liberalizacije očekuju, digle od svega ruke.

To bi bilo sve glede odnosa liberalizma i protekcionizma, odnosno intervencionizma u međunarodnim relacijama. Pitanje je liberalizma unutar pojedinih nacionalnih privreda druge prirode i znatno je manje složeno. Ovdje je riječ o gospodarsko-političkom modelu unutar uglavnom homogeniziranog prostora i mnogo je lakše konceptualno se složiti u brojnim gospodarsko-

političkim pitanjima. Ako ništa drugo, moguće je interesno (stranačko) nadglasavanje, što u međunarodnim odnosima nije slučaj. U svakom slučaju liberalne teze o slobodi poduzetništva, slobodnom tržištu, političkim i ekonomskim slobodama hvale su vrijedne i teško ih je, barem većinu njih, bilo čime zamijeniti. Pokušaj zamjene temeljnih vrijednosti liberalizma nužno nas vodi u totalitarizam i nebitno je kod toga je li riječ o državnom totalitarizmu ili totalitarizmu određene interesne grupe, koja svoju moć instalira u zakone, uredbe, obvezatne naputke ili naprosto personalne sveze.

Ima međutim nešto u samoj prirodi tehnološkog i gospodarskog razvoja što ograničava liberalizam kao gospodarsku doktrinu. Drugim riječima, kad smo na nivou teorijskog promišljanja te se zapreke ne vide, ali kad ih pretlačimo u konkretnu gospodarsku politiku, dolaze do punog izražaja. To je vjerojatno i razlog što je za vrijeme reganomije (naziv za liberalnu gospodarsku politiku američkog predsjednika R. Reagana) doneseno toliko državnih interventnih mjera koliko u američkoj gospodarskoj povijesti davno nije zabilježeno.

Naime, mnogi segmenti gospodarske proizvodnje takvih su jediničnih vrijednosti da je njihova prodaja nezamisliva kroz tržište u klasičnom smislu riječi. Drugim riječima, na tržištu nije moguće kupiti neko tehnološko postrojenje na način kako se kupuje auto i brojni drugi proizvodi malih vrijednosti. Tu su na djelu paratržišna djelovanja, javni natječaji i drugo. Ali to je posebna tema.

Nadalje, nema ni jedne razvijene države koja poljoprivredni sektor nacionalnog gospodarstva ne drži u režimu subvencija i nebitno je koji se model subvencioniranja primjenjuje. Sjedinjene Države u poljoprivredu ulažu godišnje goleme dolarske injekcije. Riječ je o desecima milijardi dolara. Isto vrijedi i za subvencioniranje nacionalnih poljoprivreda u Europskoj zajednici. Tu imamo zajednički sustav kojeg prati FEOGA (Fond za usmjeravanje i garancije u poljoprivredi) i nacionalne sustave, jer FEOGA ne suspendira podržavanje nacionalnih poljoprivreda. Nacionalna poljoprivredna podržavanja ne smiju se koristiti u funkciji remećenja zajedničkog poljoprivrednog programa.

Subvencijama se dakle cijene poljoprivrednih proizvoda drže na relativno niskoj razini, ali porezima se poskupljuju industrijski i drugi proizvodi, što naravno iskrivljuje načela liberalizma u sferi tržišta.

Dalje, vjerovanje da će tržišne sile i pojedinačni probici dovesti do najboljeg (optimalnog) razvoja (kako to misli Friedman) u sferi je puste tlapnje. To možda može biti slučaj u velikih privreda. U malih privreda nikako nije slučaj, jer ne postoje individualne snage koje raspolažu golemim vrijednostima spremne za plasmane u područja gdje se kapital ne oploduje brzo.

Iluzorno je stoga očekivati da će, primjerice, individualni poduzetnici ulagati likvidna sredstva u gradnju prometnica. Čak kad bi se i odlučili na takav pothvat (recimo gradnju autoputa prema moru) možda bi se prikupila sredstva za 100 km, ali ne i za 500 km.

Pothvate takve vrste može u malim privredama izvoditi samo država ali i ona najvećim dijelom iz vanjskih izvora, međunarodnim posudbama.

Gospodarska je politika pragmatična djelatnost. To je u biti optimalan izbor mogućeg. Ako se od toga odstupi nerealnim zahtjevima, nužno nastupaju

posljedice. Nerealne želje nužno vode siromaštvu pučanstva i kod izbora između svijetle budućnosti i tužne sadašnjosti nužno se je opredijeliti za bolju sadašnjost.

Nabrojani i drugi razlozi, napose praktična iskustva upućuju nas na zaključak da su moderne privrede zapravo mješovite tržišne privrede. U njih je brojnih elemenata liberalizma, ali isto tako intervencionizma, pa čak i određenih elemenata državnog monopola kad se radi o potrebi zaštite. Slična su kretanja i kod teorijskih promišljanja i svaki će objektivni promatrač u tom pogledu uočiti određena približavanja između različitih gospodarsko-teorijskih svjetonazora i njihovih zagovornika.

Na kraju, treba konačno prihvatiti istinu da nema bijega od razlike među ljudima. Napose nema bijega od razlike u posjedovanju materijalnih dobara i moći. S tim činjenicama se treba pomiriti. Međutim, nikako se ne treba miriti s nemogućnošću smjene onih koji drže moć u svojim rukama, ako nisu ispunili svoje dužnosti, ili ako su zlorabili položaj. Tu ulogu igraju slobodni izbori, dok u pogledu gospodarske moći presudnu ulogu ipak ima konkurencija.

Stoga su slobodni izbori i konkurencija temeljne poluge liberalnog gospodarskog ustroja koje ga razlikuju od bilo kojeg drugog ustroja gdje se pojedinci, odnosno gospodarski čimbenici, nalaze u milosti arbitrarne volje drugih pojedinaca ili drugih gospodarskih čimbenika, bez obzira da li su izabrani ili nisu.

Ta jednostavna istina ima duboko korijenje, te je istovremeno u stalnom protuslovlju sa promišljanjem o potrebi vođe, liderstva, intervencije i svega drugog što se može označiti protekcionizmom, odnosno intervencionizmom, dakle sustavom naredaba i uputa, koja uvijek podsjećaju na svemoć moćnika, bez obzira na opravdanje.

Za društva koja su još nedavno živjela u svijetu boljševičkog totalitarizma, upoznavanje s liberalizmom kao specifičnim pogledom na društvo i njegov ustroj, svake je hvale vrijedno. Ono nam pomaže da se što prije oslobodimo mnogih dogmi i neprirodnog svjetonazora, pomaže nam u pitanju samosvijesti i oslobađa nas sakupljenog taloga i pogrešnih očekivanja.

Vlatko Mileta

LIBERALISM AND PROTECTIONISM: DILEMMAS AND CONTRADICTIONS

Summary

The dispute between liberalism and protectionism is analysed on two levels: theoretical and practical. First, there is the conflict between A. Smith's liberalism and F. List's economic nationalism. Over the years, Milton Friedman and James Tobin become leaders of opposing camps. The cutting edge of the debate has been blunted, but the remaining bones of contention are still micro and macro issues of national and international economy. The global conflict between liberalism and protectionism has for now ended in a stalemate between regional liberalism and global protectionism.